

Вербій Р. М. Про значення терміну «φορτηρέσιος» у березанському листі Ахіллодора. У статті здійснена спроба інтерпретації терміну «φορτηρέσιος», згаданого у листі на свинці VI ст. до н.е. з острова Березань. На підставі аналізу свідчень античних джерел автор дійшов висновку, що термін «φορτηρέσιος» у контексті листа, скоріш за все, означав носія або ж вантажника, який, знаходячись у стані раба, працював на хорі Березані.

Ключові слова: Березань, хора, поліс, рабство, вільновідпущеники.

Verbii R. V. On a Meaning of the Term «φορτηρέσιος» in a Berezan's Letter of Ahillodor. There is an attempt in this article of interpretation the term «φορτηρέσιος», mentioned in the letter on the lead of the 6th century BC from Berezan island. On the grounds of analyze of evidences from all the ancient sources on this issue, the author came to conclusion that the term «φορτηρέσιος» likely meant in the context of the letter an enslaved carrier or a loader, that worked on the Berezan's chora.

Keywords: Berezan, chora, polis, slavery, freedmen.

УДК 94 (430) «15»

Створення віросповідних книг євангелічно-лютеранської церкви у конфесійну добу

Каріков С. А.

У статті досліджуються основні тенденції розвитку Євангелічно-Лютеранської Церкви на німецьких територіях у 20–70-х рр. XVI ст. Проаналізовано історичні умови переходу від ранньої Реформації до конфесійного будівництва. Визначено зв'язок віросповідних творів Євангелічно-Лютеранської Церкви з традиціями раннього християнства. Зроблено висновок про оформлення єдиного комплексу віросповідних книг як ідейної основи лютеранської конфесіоналізації.

Ключові слова: Реформація, конфесіоналізація, віросповідні книги, Євангелічно-Лютеранська Церква, порядок.

Серед джерел розвитку Євангелічно-Лютеранської Церкви особливе місце посідають віросповідні книги. Їх укладання стало яскравим виявом оформлення лютеранства як окремої конфесії, юридично визнаної на території Священної Римської імперії після укладання Аугсбурзького релігійного миру. Подальша праця лютеранських теологів дала змогу подолати внутрішньоконфесійні суперечності, тим самим остаточно конститувавши євангелічне віровчення в німецьких землях.

До характеристики творів, на основі яких відбувалося становлення Євангелічно-Лютеранської Церкви, дослідники зверталися неодноразово. У зв'язку з цим насамперед варто назвати ґрунтовні праці Е. Зелінга [16], П. Чакерта [18], А. Шпренглер-Руппенталь [17], Г.-В. Крумвіде [14]. Водночас зазначимо, що згадані вчені насамперед розглядали догматичні аспекти віросповідних книг лютеранства. Між тим заслуговують на увагу як ті історичні умови, за яких було створено кожну з цих книг, так і історичні наслідки їх утвердження як віросповідних творів лютеранства як конфесії.

Актуальність вивчення комплексу віросповідних творів Євангелічно-Лютеранської Церкви як фундаментального складника конфесійних перетворень визначається необхідністю дослідження конфесіоналізації у межах історії Німеччини раннього Нового

часу. Визнання нерозривного зв'язку між конфесіоналізацією та Реформацією водночас має сприяти з'ясуванню специфіки кожного з цих процесів.

Вплив подій Реформації на німецьке суспільство може бути досліджений у різних сферах: релігійній, церковній, політичній, соціальній, економічній, ідеологічній, освітній. Спільним для виявів Реформації в усіх зазначених аспектах поставало прагнення змін існуючого ладу, що не задовольняв (частково або повною мірою) ті верстви населення, які брали участь у реформаційному русі.

Конфесіоналізація за своєю сутністю постала закономірним продовженням реформаційного руху в новій історичній ситуації. Її здійснення мало за мету подолання тих конфліктів у німецькому суспільстві, що спалахнули за часів Реформації, й оформлення соціальних структур (як трансформованих існуючих, так і якісно нових), які зміцнювали б певні стабільні засади суспільного ладу. Важливим засобом такої соціальної стабільності було згуртування християнської общини в монолітну конфесію, що, у свою чергу, зумовлювало необхідність розробки теологічних праць, у яких було б детально обґрунтовано специфіку нової догматики та культу.

Однією з важливих проблем, що постають при дослідженні віросповідних творів Євангелічно-Лютеранської Церкви, є визначення їх ідейних засад. Творчість Мартіна Лютера і його послідовників, що стала відповіддю на гострі питання розвитку німецького суспільства раннього Нового часу, водночас зберігала тісні зв'язки з традиціями минулих епох. Розрив реформаторів із догматикою і культом середньовічного католицизму поєднувався зі зверненням до історичного досвіду розвитку християнства, що забезпечував євангелізму можливість оформитися як церковній організації.

Комплекс віросповідних книг Євангелічно-Лютеранської Церкви складається з низки творів: «Малий Катехізіс» та «Великий Катехізіс» Мартіна Лютера (обидві праці – 1529 р.), «Аугсбурзьке віросповідання» (1530 р.), «Апологія Аугсбурзького віросповідання» Філіпа Меланхтона (1530/31 рр.), «Шмалькальденські статті» Мартіна Лютера (1537 р.), «Про владу і верховенство папи» Філіпа Меланхтона (1537 р.), «Формула згоди», підготовлена лютеранськими теологами (1577 р.). Спробуємо визначити, якою мірою на зміст цих праць вплинули традиції раннього християнства.

Створення «Малого» та «Великого» Катехізісів Мартіном Лютером було відповіддю на нагальний виклик тогочасної

історичної ситуації. Дослідники вказують, що після завершення Селянської війни євангелічний рух у Німеччині розвивався успішно, проте лише тією мірою, якою це дозволяло реальне співвідношення сил відповідно до соціальних, політичних, громадсько-опозиційних інтересів тих, хто тепер керував цим рухом. Щодо Риму віра виявляла завзятість, щодо власної влади – покору. Як критерій конформізму, віра не могла ґрунтуватися лише на Біблії: необхідно було чітко визначити, що належить знати, промовляти і сповідувати кожному. Таким чином, віра втілювалася у вчення [1, с. 282]. Отже, межею між ранньою і пізньою Реформацією, що водночас позначила початок лютеранської конфесіоналізації на німецьких територіях, може бути визначене завершення Селянської війни у 1525 р.

Г. Брендлер зазначає, що події, подібні до конфесійних перетворень XVI ст., в історії християнської церкви відбувалися й раніше. Зокрема, класичним результатом процесу конфесіоналізації за доби раннього християнства став Символ віри, ухвалений на Нікейському соборі 325 р. Однак тисячу двісті років по тому суспільство стало більш складним; тепер, щоб визначити, у що люди вірять і у що вони не вірять, необхідно було осмислити численні уривки думок, учень, догматичні особливості, духовні пастки. Тому перебіг конфесіоналізації, що відбувалася в лютеранстві, виявився значно більш напруженим, а її наслідки – більш складними, ніж нікейський Символ [1, с. 282].

Необхідність масштабних конфесійних перетворень визначалася реаліями тогочасної релігійно-церковної ситуації в Німеччині. Стихийний реформаційний процес поступово набував чітко визначених і регламентованих форм [3, с. 127]. Зокрема, здійснені по завершенні Селянської війни перші візитації парафій на території курфюршества Саксонського у другій половині 20-х рр. XVI ст. засвідчили: створення нової церковної організації потребує не лише матеріального підґрунтя, а й зміни ставлення до євангелічного вчення з боку членів общини, що передбачало подолання як байдужості, так і вільнодумства. У сваволі, на думку Лютера, полягала загроза для справжньої свободи християнина. Подолання такої небезпеки, необхідне для самого існування новоствореної церкви, мало спиратися на катехітичні твори [15, S. 161].

Практика використання катехізісів сягала своїм корінням ранньохристиянської доби. Уже в общинах II–III ст. було

запроваджено катехуменат – попередню підготовку людей, бажаючих прийняти християнство, до хрещення. Перевірка цієї готовності здійснювалася у формі запитань і відповідей, які мали засвідчити знання катехуменом засад християнського віровчення [2, с. 335]. Середньовіччя перейняло таку катехітичну практику опанування матеріалу, перетворивши її на загальний метод навчання [12, S. 9].

Успішність лютеранської конфесіоналізації безпосередньо визначалася міцністю переконань прибічників евангелізму. Тому Лютер, створюючи Катехізиси, прагнув як надати чіткі духовно-релігійні орієнтири віруючим (передусім, дітям та молоді), так і зміцнити знання самих проповідників евангелічного вчення. Їх вивчення, на думку реформатора, мало не підмінювати ознайомлення зі Священним Писанням, а навпаки – активізувати таке прагнення віруючих [5, с. 65]. Відповідно, «Малий Катехізіс» як популярне тлумачення засад евангелізму було призначено для занять усіх евангелічних християн [10, S. 269]. «Великий (Німецький) Катехізіс» мав дещо інше призначення: він став своєрідним керівництвом, дидактичним посібником для пасторів, проповідників, учителів, голів родин – тобто для всіх людей, які повинні були роз'яснювати засади евангелічного віровчення іншим [2, с. 342]. Тому слушним є визначення цього твору як єдиного систематичного викладу теології Лютера [11, S. 125].

Значимо, що головним ідейним джерелом лютерівських «Катехізисів» стали книги Біблії – як Нового Заповіту (Євангелія, послання апостола Павла), так і Старого Заповіту (Буття, Псалтир, Притчі та ін.). Посилання на праці «отців церкви» (зокрема, св. Августина) зустрічаються у значно меншій кількості. У деяких випадках Лютер прямо полемізує з їхніми ідеями – зокрема, заперечуючи думку св. Ієроніма щодо втрати сили Хрещенням у випадку скоєння людиною гріхів і необхідності заміни цього Таїнства каяттям [5, с. 232].

Лютерівські «Катехізиси» були не тільки настановами, повчаннями, проповідями, адресованими кожному парафіянину й кожній евангелічній громаді: вони були покликані продемонструвати узгодженість реформаційних принципів зі словом Божим і з ранньохристиянським ученням. А це створювало основу як для того, щоб відбивати напади прихильників Римсько-Католицької Церкви, які звинувачували Лютера в ересі, так і для того, щоб залучити

до лав прибічників Реформації тих, хто вагався й мав сумніви, для того, щоб кожен, хто дотримувався евангелічного вчення, міг ідентифікувати себе з новою евангелічною спільнотою [2, с. 344]. Така мета дозволяє розглядати «Малий Катехізіс» та «Великий Катехізіс» як засадничі твори лютеранської конфесіоналізації. В ситуації церковного розколу вони мали забезпечити можливість згуртування християнської громади, тим самим створюючи умови для подальшого поширення евангелізму серед різних верств суспільства.

«Аугсбурзьке віросповідання», підготоване Філіпом Меланхтоном як систематизований виклад засад евангелічного вчення для учасників Аугсбурзького рейхстагу 1530 р., має певні відмінності від лютерівських «Катехізисів». Готуючи цей документ, Меланхтон насамперед наголошував на тих характеристиках лютеранського віровчення, що кардинально не відрізняли його від догматів католицизму, дозволяючи вести мову про спільні ідейні надбання. У тих же пунктах, де визначення розходжень між евангелізмом та католицизмом було неминучим, Меланхтон здійснював його, насамперед спираючися на авторитет Священного Писання. Зокрема, у статті 22 другої частини «Аугсбурзького віросповідання» він посилається на Євангеліє від Матфея і Перше послання апостола Павла до коринфян, розкриваючи зміст причащення під двома видами [9, S. 81-82]. Обґрунтування права священнослужителів укладати шлюб надається реформатором у статті 23 за допомогою думок, висловлених у Першому посланні до Тимофія [9, S. 84].

Подібним чином Меланхтон вирішує суперечливі питання і в «Апології Аугсбурзького віросповідання». Цей твір є розгорнутим викладом статей «Аугсбурзького віросповідання», поєднаним із докладними коментарями щодо зауважень до цього твору з боку католицького табору, сформульованих Йоганном Екком. В «Апології Аугсбурзького віросповідання» Меланхтон неодноразово посилається не лише на положення Біблії, а й на думки св. Кіпріана, св. Ієроніма та інших діячів ранньохристиянської доби [8, S. 361]. Така увага до спільної ідейної спадщини християнства пояснюється тим, що в «Апології Аугсбурзького віросповідання» знайшло вияв прагнення зробити можливою співбесіду з католиками. Тому лютерани прагнули не завдавати їм образ, водночас обстоюючи власну позицію й відмежовуючися від поглядів перехрещенців і тих ідей, що могли нагадати про Томаса Мюнцера або повстання [1, с. 287].

На відміну від згаданих вище віросповідних книг, у трактаті «Про владу і верховенство папи» й у «Шмалькальденських статтях», підготовлених для проведення церковного собору в Мантуї 1537 р., було зроблено акцент на принципових суперечностях між євангелізмом та католицизмом. Лютер підкреслив, що ідея виправдання грішника через віру, яка «не може бути досягнута або осягнута за допомогою справ, закону або заслуг» [7, с. 292], є серцевиною Священного Писання, віри й теології, проповіді і церкви [2, с. 349]. Посилення догматичних розходжень вплинуло на загальне зростання напруження в німецькому суспільстві, що в підсумку призвело до Шмалькальденської війни 1546–1547 рр.

Після укладання Аугсбурзького релігійного миру 1555 р. важливим рубежем у подоланні тривалого теологічного протистояння на євангелічних територіях стала розробка у 1577 р. «Формули згоди» (конкордії) – єдиних віросповідних символів лютеранства. Активну участь у підготовці цього твору взяли відомі євангелічні теологи Якоб Андреа і Мартін Хемніц. У «Формулі згоди» було відкинуто низку принципів, висловлених у дискусіях лютеранських теологів протягом попередніх двадцяти років: синергічне тлумачення послідовниками Меланхтона (Йоганном Пфеффінгером, Вікторіно Штрігелем) принципу порятунку, адіафоризм, ідею Георга Майора щодо необхідності «добрих справ» [13, S. 777-844], а також уточнено головні принципи «Аугсбурзького віросповідання».

Як і в попередніх віросповідних творах, у «Формулі згоди» наявні численні посилення на різні книги Біблії. Показово, однак, що серед останніх як джерел «Формули згоди» найчастіше згадуються ті частини Старого Заповіту, у яких віра пов'язується з визначенням Богом «законом» як непорушним порядком справ (зокрема, Книга Буття – 7 разів), а також ті книги Нового Заповіту, де йдеться про регламентацію життя християнської громади та визначення догматів християнства (насамперед, послання апостола Павла: Послання до Римлян – 38 згадувань, Перше послання до Коринфян – 12 згадувань). Це засвідчує, що «Формула згоди» посіла важливе місце в загальній системі лютеранської ортодоксії, що склалася у другій половині XVI ст. Хоча деякі землі й імперські міста (Гессен, Ангальт, Померанія, Нюрнберг) відмовилися приєднатися до «Формули згоди», більшість євангелічних територій Німеччини (курфюршества Саксонське й Бранденбурзьке, 20 герцогств, 24 графства, 35 імперських міст) визнали її [4, с. 240].

«Формула згоди» стала основою затвердженої в 1580 р. «Книги згоди». Її ухвалення дозволило упорядкувати лютеранське віровчення, примиривши опозиційні угруповання. «Книга згоди» увійшла до числа канонічних творів Євангелічно-Лютеранської Церкви. Вона закріпила вищість територіальної влади у церковних справах [18, S. 625]. Тим самим було підтверджено один із головних принципів конфесійного будівництва на євангелічних територіях, спрямованого на упорядкування відносин у німецькому суспільстві.

Отже, Реформація і конфесіоналізація в Німеччині постають взаємопов'язаними, але відмінними процесами. Заклики реформаційних часів, які об'єднували різні соціальні верстви суспільства в їх прагненні змінити існуючий лад, протягом XVI ст. поступово трансформувалися в чітко визначені норми та принципи нового конфесійно-політичного устрою. Втілення цих норм та принципів у практику конфесійних структур стало можливим насамперед через посередництво віросповідних творів Євангелічно-Лютеранської Церкви, що своєрідно реалізували принцип „Ad fontes”, характерний і для гуманістів. Головним ідейним джерелом праці Лютера і його послідовників постали книги Біблії: спираючися на їх положення, реформатори обґрунтували фундаментальні принципи євангелізму. Незважаючи на суттєві зміни історичної ситуації, за якої було створено кожну з віросповідних книг Євангелічно-Лютеранської Церкви, вони становлять єдиний комплекс, що може бути визначений як ідейна основа лютеранської конфесіоналізації на німецьких територіях.

Примітки

1. *Брендлер Г.* Мартин Лютер: Теология и революция / Г. Брендлер. – М.; СПб., 2000. – 368 с.
2. *Голубкин Ю. А.* Послесловие / Ю. А. Голубкин // Лютер М. Жить и возвещать дела Господни. – Х., 2001. – С. 335-350.
3. *Дятлов В. А.* Идея «порядка» в конфликте власти и общества во время Реформации в Германии (1517–1555 гг.) / В. А. Дятлов // Средние века. – 2012. – Вып. 73. – № 1-2. – С. 113-132.
4. *История Германии: учеб. пособие для студентов вузов* : в 3 т. / под общ. ред. Б. Бонвеча, Ю. В. Галактионова. – Кемерово, 2005. – Т. 1. – 504 с.

5. *Лютер М.* Большой Катехизис / М. Лютер // Лютер М. Жить и возвещать дела Господни. – Х., 2001. – С. 57-262.
6. *Лютер М.* Малый Катехизис / М. Лютер // Лютер М. Жить и возвещать дела Господни. – Х., 2001. – С. 15-56.
7. *Лютер М.* Шмалькальденские статьи / М. Лютер // Лютер М. Жить и возвещать Дела Господни. – Х., 2001. – С. 283-334.
8. *Apologie des Augsburger Bekenntnis* / H. G. Pöhlmann [Bearb.] // Die Bekenntnisschriften der evangelisch-lutherischen Kirche. – Gütersloh, 1991. – S. 121-437.
9. *Augsburger Bekenntnis* / H. G. Pöhlmann [Bearb.] // Die Bekenntnisschriften der evangelisch-lutherischen Kirche. – Gütersloh, 1991. – S. 49-119.
10. *Brecht M.* Martin Luther. Ordnung und Abgrenzung der Reformation. 1521–1532 / M. Brecht. – Berlin, 1989. – 517 S.
11. *Feldmann C.* Martin Luther / C. Feldmann. – Reinbek, 2009. – 160 S.
12. *Fraas H.-J.* Katechismustradition: Luthers kleiner Katechismus in Kirche und Schule / H.-J. Fraas. – Göttingen, 1971. – 370 S.
13. *Konkordienformel* / H. G. Pöhlmann [Bearb.] // Die Bekenntnisschriften der evangelisch-lutherischen Kirche. – Gütersloh, 1991. – S. 771-844.
14. *Krumwiede H.-W.* Kirchengeschichte Niedersachsens / H.-W. Krumwiede. – Göttingen, 1995. – Bd. 1. – 272 S.
15. *Mayer H.* Martin Luther: Leben und Glaube / H. Mayer. – Gütersloh, 1982. – 320 S.
16. *Sehling E.* Geschichte der protestantischen Kirchenverfassung / E. Sehling. – Berlin – Leipzig, 1914. – 50 S.
17. *Sprengler-Ruppenthal A.* Zur reformatorischen Kirchenrechtsbildung / A. Sprengler-Ruppenthal // Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. – 1980. – Bd. 97. – S. 393–420.
18. *Tschackert P.* Die Entstehung der lutherischen und die reformierten Kirchenlehre samt ihren innerprotestantischen Gegensätzen / P. Tschackert. – Göttingen, 1979. – XII, 645 S.

Кариков С. А. Создание вероисповедных книг Евангелическо-Лютеранской Церкви в конфессиональную эпоху.

В статье исследуются основные тенденции развития Евангелическо-Лютеранской Церкви на немецких территориях в 20-70-х гг. XVI вв. Проанализированы исторические условия перехода от ранней Реформации к конфессиональному строительству. Определена связь вероисповедных произведений Евангелическо-Лютеранской Церкви с традициями раннего христианства. Сделан вывод об оформлении единого комплекса вероисповедных книг как идейной основы лютеранской конфессионализации.

Ключевые слова: Реформация, конфессионализация, вероисповедные книги, Евангелическо-Лютеранская Церковь, порядок.

Karikov S. A. Creation of the Symbolical Books of the Evangelical Lutheran Church during the Confessional Age.

In the article main trends of the Evangelical Lutheran Church' development in German territories in 20–70th of the XVIth century are investigated. The historical conditions of transition from the early Reformation to the confessional building are analysed. The connection of the Symbolical Books of the Evangelical Lutheran Church with the traditions of early Christianity is certified. The conclusion about formation of single complex of Symbolical Books as ideological basis of Lutheran confessionalization is made.

Keywords: Reformation, confessionalization, Symbolical Books, Evangelical Lutheran Church, order.